

УДК 340.15:340.11

РІЗНОРІВНЕВІ ПОРІВНЯННЯ В КОМПАРАТИВНОМУ ІСТОРИКО-ПРАВОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ

Денис ШИГАЛЬ,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються методичні аспекти застосування різнорівневих порівнянь у компаративному історико-правовому дослідженні. Всебічно аналізуються макро- та мікрорівневі порівняння, вивчається їх взаємозв'язок. Характеризується мезорівень порівняльного історико-правового аналізу. Викладаються методичні рекомендації щодо підвищення результативності компаративного дослідження, що проводиться на різних рівнях. Робляться висновки про співвідношення рівнів та об'єктів історико-правового порівняння.

Ключові слова: порівняльне історико-правове дослідження, рівні порівняння, макрорівень, мезорівень, мікрорівень, об'єкти історико-правового порівняння.

MULTILEVEL COMPARISONS IN A COMPARATIVE HISTORICAL AND LEGAL RESEARCH

Denys SHYHAL,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of State History and Law of Ukraine and Foreign Countries
of Yaroslav Mudryi National Law University

SUMMARY

Methodological aspects of the use of multilevel comparisons in a comparative historical and legal research are considered in the article. Macro- and microlevel comparisons are comprehensively analyzed, their interconnection is studied. The mesolevel of a comparative historical and legal analysis is characterized. The methodical recommendations on increasing the effectiveness of the comparative study conducted at different levels are given. Conclusions on the relation between levels and objects of the historical and legal comparison are drawn.

Key words: comparative historical and legal research, levels of comparison, macrolevel, mesolevel, microlevel, objects of historical and legal comparison.

Постановка проблеми. Емпіричний рівень порівняльного історико-правового дослідження пов'язаний із накопиченням конкретного матеріалу, що відноситься до історико-правових об'єктів, які співставляються, з виявленням фактів та їх описом. Теоретичний рівень проявляється у процедурі пояснення та узагальнення фактів, тлумаченні першоджерел, розкритті об'єктивних закономірних зв'язків подій, встановленні тенденцій їх розвитку тощо. Обидва вказаних види історико-правового пізнання у практичній роботі дослідника-компаративіста не можна розмежувати, оскільки вони складають єдине ціле.

У методичному аспекті вказана єдність емпіричного та теоретичного рівнів означає наявність певної системи прийомів, використання яких дозволяє вирішити дослідницьке завдання. Застосування різних форм порівняння у компаративному історико-правовому дослідженні так само передбачає розробку відповідної методики. Проведення роботи у цьому напрямі вимагає вивчення й узагальнення відповідного досвіду, критичного відбору методичних прийомів, їх удосконалення та поповнення, оскільки добре розроблена методика позитивно впливає на результати наукової діяльності.

Актуальність теми статті проявляється у подальшому поглибленні знань про методологію порівняльних історико-правових досліджень як сукупність теоретичних положень, підходів, принципів, а також прийомів і засобів спеціально-наукового пізнання. При цьому акцент робиться на специфіці застосування таких відомих форм компаратив-

ного аналізу, як макро-, мезо- та мікропорівняння. Незважаючи на те, що у історико-правових дослідженнях вказані форми давно і широко вживаються, консолідована методика їх застосування ще й досі відсутня. На рівні структури порівняльного історико-правового методу така прогалина погано позначається не лише на цілісності його методики, але й техніки. Об'єктивна потреба вирішити цю проблему і зумовлює актуальність та наукову новизну статті.

Стан дослідження. Проблема порівнянь різного рівня неодноразово ставала предметом уваги таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як Х. Бехруз [1], М. Боруцка-Арцтова [2], Дж. С. Валенсуела [18], П. Вінклер фон Моренфельс [4], Б. Клімек [13], П.Х. Кох [4], Х. Кьотц [10], Л.А. Луць [5], У. Магнус [4], А.Х. Саїдов [6], І. М. Ситар [7], Є.О. Харитонов [9], О.І. Харитонова [9], К. Цвайгерт [10], О.Л. Чорнобай [7], І. Шиярто [16]. Незважаючи на яскраво виражений науковий інтерес до питання різнорівневих порівнянь, останні, як правило, розглядаються або у контексті загальноісторичного пізнання, або з позицій порівняльного правознавства. Звичайно, це обумовлює проведення комплексної роботи з адаптації вже відомих напрацювань по застосуванню порівнянь різного рівня до потреб методології історико-правової компаративістики.

Метою статті є узагальнення наукових даних про специфіку методики використання різнорівневих порівнянь у компаративних дослідженнях з історико-правової проблематики. Крім того, завданням статті є визначення

співвідношення рівнів та об'єктів порівняльного історико-правового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Залежно від об'єкта дослідження історико-правове порівняння може проводитися на різних рівнях. Зокрема, у науковій літературі виокремлюють універсальний (глобальний), макро-, мікро-, низький, середній, вищий рівні. На думку Л.А. Луць, традиційним для вітчизняної та зарубіжної літератури є виокремлення макро- та мікрорівнів порівняльно-правових досліджень. При цьому об'єктом порівняння на макрорівні є основні правові системи та їх типи. На цьому рівні вирішуються теоретичні проблеми, що стосуються правової карти світу в цілому, тенденції правового розвитку, а порівняння має теоретико-пізнавальну мету. Об'єктами порівняння на мікрорівні є правові норми, інститути та галузі права. Інколи для порівняння правових інститутів чи галузей права оперують поняттям «середній», або мезорівень (інституційний, галузевий) [5, с. 493].

О.І. Харитонова та Є.О. Харитонов зазначають, що поняття «середнього рівня» у науковому обігу з'явилося після того, як у середовищі компаративістів дійшли висновку, що багато які теоретично і практично важливі питання неможливо успішно вирішувати ні на глобальному (макро) рівні, ні на емпіричному (мікро) рівні. Глибокий і всебічний їхній розгляд є можливим лише на третьому – середньому рівні [9, с. 16–17]. Показовою у контексті розмежування рівнів порівняльного аналізу з виокремленням мезорівня є й остання робота Б. Клімека, присвячена компаративному дослідженню норвезької та датської харчової промисловості після перетворень 1990-х років [13].

Відомий сучасний компаративіст Х. Бехруз, говорячи про онтологічні рівні проведення порівняльно-правових досліджень, зазначає, що мікрорівень асоціюється з вивченням і вирішенням конкретних питань, які стосуються окремих елементів правової системи, а макрорівень передбачає вирішення тієї чи іншої проблеми на рівні правової системи в цілому. При цьому предметом аналізу і зіставлення будуть норми, закони й інші правові акти, правові інститути, підгалузі законодавства, галузі законодавства, правові масиви, системи законодавства, предмет і методи правового регулювання, правові концепції, юридичні поняття і терміни, прийоми юридичної техніки та ін. [1, с. 14–15].

Характеризуючи різницю між макро- і мікропорівняннями, варто враховувати також точку зору угорського історика І. Шиярто, який зазначав, що більш тісний зв'язок мікроісторичних досліджень з «маленькими фактами» призводить до їх більшої реалістичності [16, р. 210]. Вказана І. Шиярто реалістичність мікрорівневих досліджень досить гарно простежується у останній праці сучасної дослідниці екологічних проблем Р.А. Казак, присвяченої порівняльно-лінгвістичному аналізу таких понять, як «сталій розвиток» і «екологічна сталість» [3].

Об'єкти історико-правового порівняння як зіставні елементи державно-правової реальності, що розташовані в історичному минулому й вивчення яких потребує широкого соціокультурного контексту, суттєво відрізняються від об'єктів порівняльного правознавства. По-перше, внаслідок своєї часової віддаленості від дослідника порівняльні історико-правові об'єкти, перебуваючи в історичному минулому, мають набагато більшу вірогідність бути сфальсифікованими, ніж об'єкти порівняльно-правові. Якщо у сучасності досить важко, здебільшого майже неможливо підробити нормативно-правовий акт, то історичне минуле це обмеження знімає.

По-друге, умови виникнення та функціонування об'єктів порівняльного історико-правового аналізу є настільки неочевидними внаслідок їх належності до минулого, що

у більшості випадків їх вивчення потребує проведення необхідної історичної реконструкції. Об'єкти ж порівняльно-правові внаслідок свого зв'язку з сучасністю, як правило, не потребують широкої реконструкції.

По-третє, об'єкти порівняльно-правового аналізу у сучасному світі тяжіють до своєї якщо не уніфікації, то до максимального зближення. Чого не можна сказати про об'єкти історико-правового порівняння, які у переважній більшості є унікальними, специфічними та самобутніми. Іншими словами, державно-правовий ландшафт минулого є набагато більш різноманітним та унікальним, ніж сучасна глобалізована державно-правова реальність. Отож проведення компаративного дослідження з історико-правової проблематики вимагає від дослідника доброго знання численних лінгвістичних, культурологічних, релігійних та психологічних параметрів порівнюваних історико-правових об'єктів [12, с. 37–39].

Виходячи з цього, макро-, мезо- та мікрорівневі порівняння у компаративному історико-правовому дослідженні матимуть певну специфіку. Так, наприклад, окрім історичних правових систем до переліку історико-правових об'єктів макрорівня слід включити також цивілізацію, держави й процеси державно-правової трансформації у вигляді переворотів, реформ і революцій. Історико-правові мезо-порівняння, скоріш за все, будуть стосуватися механізмів держави, державних інститутів, структурних елементів системи права у вигляді правових інститутів і галузей тощо. До мікрорівневих порівнянь необхідно віднести діяльність конкретних державних органів, норми права, конкретні правовідносини.

Слід погодитися з точкою зору І.М. Ситар та О.Л. Чорнобай, що межа між порівнянням на макро- і мікрорівні не є жорсткою, а в окремих випадках можна проводити порівняння одночасно на макро- і мікрорівнях. Беззаперечним є той факт, що макрорівень вимагає також і використання мікрорівня [7, с. 146]. Литовський соціолог А. Ейгірдас зауважував, що процеси макрорівня знаходяться у діалектичному взаємозв'язку з процесами мікрорівня [11, с. 18]. Взагалі ж виокремлення різних рівнів у порівняльно-правових дослідженнях є відносним і залежить від об'єкта та мети конкретного дослідження. Для порівняльно-правового аналізу, включаючи історичний, більш важливе дотримання принципу відповідності рівню, що забезпечується вибором однорівневих об'єктів дослідження та відповідних форм порівняння [5, с. 493].

Умовність розмежування порівнянь на макро-, мезо- і мікрорівні добре простежується у наукових роботах К. Цвайгерта та Х. Кьотца, які зазначають, що у випадку макрорівняльного аналізу акцент робиться не на конкретних проблемах та їх вирішенні, а на дослідженні методів поводження з правовим матеріалом, процедурах вирішення спорів або ж на ролі окремих елементів права. Наприклад, можна порівнювати різну законодавчу техніку, стиль кодифікації і методи тлумачення законодавчих актів, а також обговорювати правову роль прецедентів, значення науки для розвитку права, методіку підготовки судових рішень.

Увага може бути сконцентрована і на питаннях судочинства у різних країнах, а саме: яким чином розподіляється між суддями та адвокатами обов'язок доказу фактів, пошуку законодавчої норми, застосовуваної до даного випадку; яка роль відводиться у цивільних або кримінальних справах непрофесійним суддям; чи існує особлива процедура при розгляді дрібних позовів. Корисно порівнювати також діяльність юристів в урядах і парламентах, тих, хто займається розробкою майбутнього законодавства; нотаріусів, судових експертів, представників страхових компаній, що спеціалізуються на позовах; пра-

вознавців, які викладають юридичні дисципліни у вищій школі.

Порівняльні дослідження на мікрорівні, на думку К. Цвайгерта і Х. Кьотца, навпаки повинні мати справу зі спеціальними правовими інститутами або проблемами, тобто з правилами, що використовуються для вирішення повсякденних конкретних проблем і конфліктів інтересів: коли настає відповідальність виробника перед споживачем за шкоду, спричинену останньому неякісним товаром; які правила визначають встановлення спричиненої шкоди у випадку дорожньо-транспортних пригод; які чинники мають вирішальне значення при визначенні батьківських прав розлученого подружжя; якими правами володіє незаконнонароджена дитина, якщо батько чи мати не згадують її у заповіті та ін. [10, с. 12–13].

Говорячи про специфіку здійснення порівняльних історико-правових досліджень на різних рівнях, слід розуміти, що чим ширше і складніше сфера, яка підлягає компаративному аналізу, тим глибші і суттєвіші повинні бути знання дослідника щодо основ порівнюваних історико-правових об'єктів. На думку німецьких компаративістів у сфері міжнародного приватного права Х. Коха, І. Магнуса та П. Вінклера фон Моренфельса, це допоможе йому уникнути помилок при встановленні й оцінці зарубіжного права. Саме тому компаративісту-початківцю слід застерігатися від захоплення глобальним порівнянням.

До мікропорівнянь також треба підходити досить обережно. Завжди слід мати на увазі, що будь-яке вузьке питання є невід'ємною частиною загальної системи зарубіжного права, і тільки у взаємозв'язку з нею розкриються його суть і особливості змісту [4, с. 327].

Незалежно від рівня історико-правового порівняння, відносно повного результату можна досягти лише з максимальним урахуванням соціально-економічних, політич-

них, ідеологічних та інших чинників. Особливо важливим є дотримуватися цього правила під час порівняння макрооб'єктів, таких, як цивілізації, держави, історичні правові системи, галузі права тощо. М. Боруцка-Арцтова, говорячи про генезис юридичної компаративістики, вказувала, що «у макро- та мікропорівняльних дослідженнях компаративісти не лише зафіксували різницю та схожість окремих норм та інститутів. При цьому вони зрозуміли, що для з'ясування причин такої схожості і різниці необхідно вивчати соціальні умови, у яких виникли і функціонували досліджувані установи. Складність відповідних порівняльних досліджень зростає. Це ціна, яку доводиться платити за те, що правова наука у повній мірі стала суспільною наукою» [2, с. 136].

Незважаючи на існування різних рівнів порівняння й те, що його характер на різних рівнях змінюється, ототожнювати рівні порівняння з об'єктами порівняння ніяк не можна. Перш за все, внаслідок того, що об'єктів порівняння набагато більше, ніж рівнів [8, с. 78]. От чому методичні вимоги якомога чіткішого визначення перед початком компаративного дослідження з історико-правової проблематики його параметрів, включаючи рівень – макро-, мезо- чи мікро-, неодмінно передбачають й доволі високий рівень творчості вченого-компаративіста. Схематично співвідношення рівнів порівняльного дослідження та об'єктів історико-правового порівняння відображено на рисунку 1.

Висновки. Проведення порівняльних історико-правових досліджень на різних рівнях відповідно до конкретних пізнавальних завдань засновується на особливих, специфічних критеріях відбору об'єктів, що співставляються. При цьому об'єкти історико-правового порівняння можуть бути самими різними, починаючи від звичайних правових норм або правових інститутів й закінчуючи правовими системами та цивілізаціями.

Рис. 1. Співвідношення рівнів порівняльного дослідження та об'єктів історико-правового порівняння

До недавнього часу традиційним було виокремлення двох рівнів порівняння – мікро- та макрорівня. На першому, нижньому рівні порівнюються передусім юридико-технічні моменти, що відповідає емпіричному виду наукового пізнання. На другому, верхньому рівні відбувається порівняння макрооб'єктів у їх цілісному вигляді з урахуванням процесів їх формування, функціонування та генезису тощо; при всій складності такої роботи теоретичний рівень порівняння завжди є актуальним. Поряд з вказаними формами порівняльного аналізу цілком виправданим є виокремлення й так званих мезорівневих порівнянь, що відповідає як вимогам методології історико-правової науки, так і потребам конкретного компаративного дослідження.

Список використаної літератури:

1. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Оdesa : Фенікс, 2009. 464 с.
2. Боруцка-Арцтова М. Методологические проблемы сравнительных исследований в правовых и иных общественных науках. Сравнительное правоведение: сборник статей. Москва : Издательство «Прогресс», 1978. С. 127–141.
3. Казак Р.А. Генеза і сутність понять «сталій розвиток» та «екологічна сталість». Різноманітність підходів до їх визначення в дослідженнях українських та зарубіжних науковців. Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis: Collective monograph. Riga: Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2019. Vol. 1. 103–118 pp.
4. Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс П. Международное частное право и сравнительное правоведение. Москва : Междунар. отношения, 2001. 480 с.
5. Луць Л.А. Теорія порівняльно-правового методу. Методи та засоби порівняльно-правового дослідження. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2006. Вип. 31. С. 489–496.
6. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): учебник / под ред. В.А. Туманова. Москва : Юрист, 2000. 448 с.
7. Ситар І.М., Чорнобай О.Л. Порівняльне правознавство: основні категорії: навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 176 с.
8. Тилле А.А. Социалистическое сравнительное правоведение. Москва : Юрид. лит., 1975. 208 с.
9. Харитонов О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. Харків : «Одіссей», 2002. 592 с.
10. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2-х тт. Том 1. Основы: пер. с нем. Москва : Междунар. отношения, 2000. 480 с.
11. Эйгирдас А. Сочетание диахронных методов в социологических исследованиях. Методологические и методические аспекты сравнительных социологических исследований: сб. ст. / отв. ред. В.Г. Андреевков, М.С. Косолапов. Москва : Изд-во Института социологических исследований АН СССР, 1983. С. 17–28.
12. Шигаль Д.А. Вибір теми порівняльного історико-правового дослідження: питання методики. *Проблеми законності*. Харків. 2017. Вип. 137. С. 32–43.
13. Klimek Björn. Macro-qualitative Comparisons: Grounded Theory and the Comparative Case of Norwegian and Danish Food Industries since the 1990s Transformations. *Comparative Sociology*. 2019. Vol. 18. Issue 3. P. 386–411.
14. Kreinath Jens. Implications of Micro-Scale Comparisons for the Study of Entangled Religious Traditions: Reflecting on the Comparative Method in the Study of the Dynamics of Christian-Muslim Relations at a Shared Sacred Site. *Religions*. 2018. Vol. 9. Issue 2. doi: <https://doi.org/10.3390/rel9020045>.
15. Peltonen Matti. Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research. *History and Theory*. 2002. Vol. 40. Issue 3. P. 347–359.
16. Szijártó István. Four Arguments for Microhistory. *Rethinking History*. 2002. Vol. 6. Issue 2. P. 209–215.
17. Valenzuela J. Samuel. Macro Comparisons Without The Pitfalls. A Protocol for Comparative Research. Publisher: The Helen Kellogg Institute for International Studies. 1997. 27 p. URL: https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/239.pdf.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Шигаль Денис Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Shyhal Denys Anatoliiovych – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of State History and Law of Ukraine and Foreign Countries of Yaroslav Mudryi National Law University

shigal.da@gmail.com